

ELS CAPITELLS CORINTIS DE L'ARC DE BERÀ (RODA DE BERÀ, TARRAGONÈS)

Xavier Dupré i Raventos

Introducció

El present article té com a finalitat *Edonar a conèixer els resultats de l'estudi d'una part dels capitells corintis de l'Arc de Berà, concretament els que corresponen al moment de la construcció del monument. La novetat que comporten les conclusions del nostre treball¹, especialment pel que fa la data tradicionalment acceptada de construcció, ens ha portat a avançar-ne els resultats. L'estudi de l'Arc de Berà en tota la seva problemàtica es troba en curs de realització.*

L'Arc de Berà (lám. I) és un dels monuments d'època romana més coneguts de les nostres terres, entre altres raons, pel fet de trobar-se en una via de comunicació molt transitada, situació que li ha valgut ésser objecte d'atenció des de molt antic. El coneixement que el gran públic en té, en general es troba en franca contradicció amb el coneixement que en tenim a nivell científic. Si bé pot semblar sorprenent, no hi ha cap estudi sistemàtic² de l'Arc de Berà i, per tant, l'hem d'incloure en el conjunt de monuments d'època romana que, malgrat la seva importància, no han estat mai degudament estudiats.

Tradicionalment s'ha acceptat la teoria que l'Arc de Berà fou erigit pels hereus de Luci Licini Sura, general de Trajà, per tal de donar compliment a les seves disposicions testamentàries. L'argument fonamental que ha donat peu a l'existència d'aquesta hipòtesi és el coneixement, documentat des del segle XVI, de l'existència d'una inscripció en el fris del monument; la transcripció de la qual és³:

EX TESTAMENTO L LICINI L F
SERG SVRAE CONSACRATVM

S'ha associat, doncs, la data de la inscripció —primer quart del segle II— amb la construcció del monument.

Les primeres notícies escrites referents a l'Arc de Berà es remunten a principi del segle XVI; els humanistes catalans i estrangers que tingueren ocasió de contemplar el monument

(Mariangelo Accursio, Lluís Ponç d'Icard, Antonio Agustín, Pere Anton Beuter, Jeroni Pujades, etc.), en deixaren constància en els seus manuscrits, els quals ens ofereixen una informació de gran importància per al coneixement de l'edifici i, en especial, del seu aspecte original. En aquest sentit són també de gran utilitat els gravats realitzats pels viatgers del segle XVIII (Henry de Swinburn, Alexandre de Laborde) i la descripció feta pel pare Flórez en la seva *España Sagrada*.

A mesura que avancem en el temps són més freqüents les reproduccions i les notícies de l'Arc de Berà, la relació de les quals seria molt extensa i inadequada per a una introducció com aquesta. L'anàlisi de les dades proporcionades per tots aquests autors ens permet seguir l'evolució del monument des de principis del segle XIX fins als nostres dies, evolució que ens permet valorar fins a quin punt l'aspecte del monument actual es correspon amb el que presentava originàriament.

Al llarg dels darrers segles l'Arc de Berà ha estat objecte de diverses intervencions que, unes més que altres, han modificat el seu aspecte de forma important. La primera restauració coneguda tingué lloc a final del segle XVIII i consistí en la consolidació, entès aquest terme de forma àmplia, del pilar meridional de l'edifici que, per correspondre a la banda de mar, estava més deteriorat.

De les iniciatives preses al llarg del segle XIX, la més important i que suposà una alteració substancial de l'arc, fou la de 1840, ocasió en què les velles pedres de l'edifici sofriren els efectes dels esdeveniments polítics i, un cop «restaurat» el monument, es dedicà a la reina Isabel II i al general Espartero. Els treballs consistiren en la substitució dels elements encara existents de la cornisa i de l'àtic original per una nova coronació, que és la que actualment encara podem contemplar. Al fris es varen col·locar dues inscripcions —una a cada costat—, sobre lloses de marbre, commemoratives de l'efemèrides i les restes de l'antiga inscripció romana de Licini Sura passaren a l'arquitrav de

la façana nord-est. Molt pocs anys després s'intentà esmenar l'atemptat, que ja aleshores havia suscitat diverses queixes, tot retirant les plaques de marbre amb la corresponent inscripció.

L'any 1936, per tal de bloquejar la carretera que encara passava per sota de l'arc, fou col·locada una càrrega explosiva que, en esclatar, malmeté tota la part interior del pilar meridional. Les obres de restauració, que s'iniciaren el mateix any, foren promogudes pel Servei de Monuments de la Generalitat de Catalunya.

A partir de l'anàlisi del monument en el seu estat actual i especialment dels capitells que coronen cada una de les vuit pilastres (quatre de senzilles i quatre d'angle) hem pogut determinar l'existència de tres tipus de capitells que, si bé presenten el mateix esquema compositiu, estan treballats amb tècnica molt diversa. Relacionar el resultat de l'anàlisi del monument, tal i com es conserva els nostres dies, amb la documentació antiga ens ha permès determinar que només quatre capitells són d'època romana, mentre que els quatre restants corresponen a la restauració de final del XVIII (tres) i a la de mitjan del segle XIX (un) (fig. 1).

Els tres capitells realitzats a final del segle XVIII són una còpia molt exacta dels d'època romana, estan fets amb el mateix tipus de pedra arenisca i només es distingeixen dels originals pel fet d'estar esculpits en un sol bloc de pedra; són obra de l'escultor Vicenç Roig (Tarragona, 1765-1837). Els capitells d'aquesta fase són els del pilar meridional de l'edifici, exceptuant el de la pilastra esquerra de la façana sud-oest, que és original. Una petita part d'aquest darrer capitell és també del XVIII. Exponent de la cura posada en aquesta restauració és el fet que els capitells foren tractats amb àcid per tal que presentessin un aspecte similar als originals, ja aleshores força degradats.

L'únic capitell fet al segle XIX és el de l'angle del pilar nord de la façana nord-est. Es tracta d'una còpia molt esquemàtica dels capitells originals,

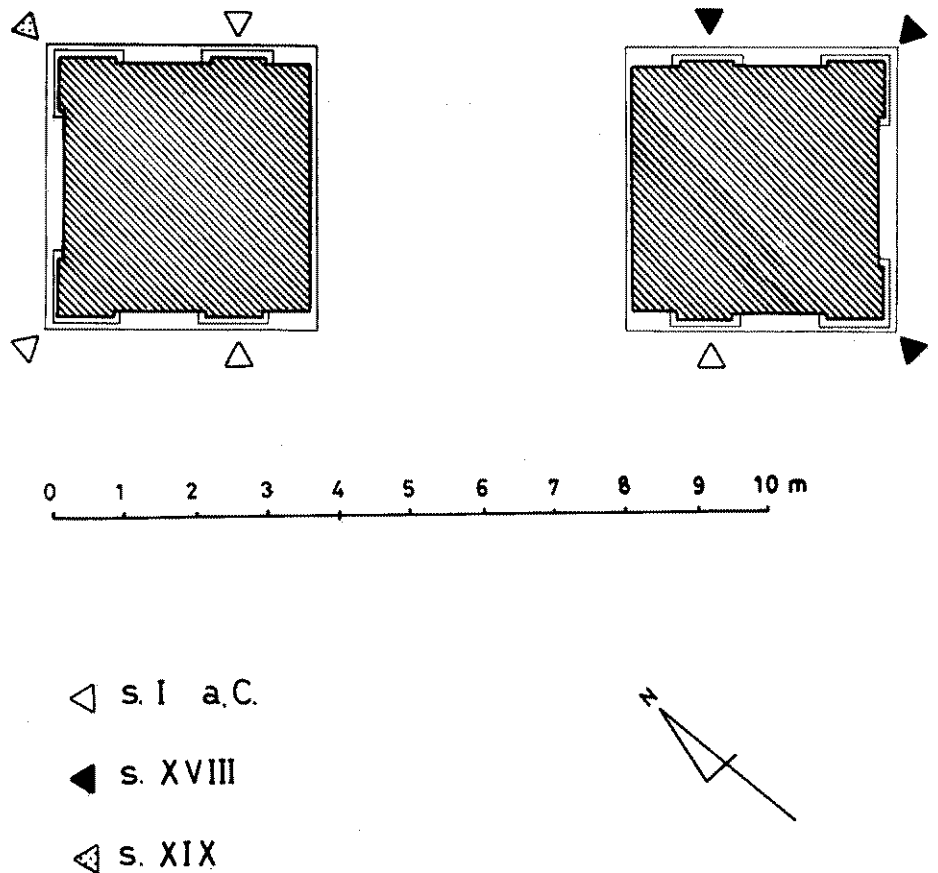

Fig. 1. — Planta de l'Arc de Berà, amb indicació de la cronologia dels capitells.

els elements decoratius presenten petites variants formals i destaca la manca de relleu, element característic dels de les dues fases anteriors. Curiosament, aquest capitell està esculpit en diversos blocs de pedra, igual que els d'època romana.

Passem, doncs, seguidament a estudiar els quatre capitells —tres de pilastra i un de pilastra d'angle— (fig. 1) que corresponen al primer dels tres tipus individualitzats i que són els més antics. Estan fets en arenisca, probablement d'una pedrera molt pròxima situada dins del terme de Roda de Berà, i per les característiques d'aquesta pedra arenisca, així com per la situació del monument, pròxim al mar, es troben força deteriorats. Els tres capitells senzills estan treballats en tres blocs cadascun. Un bloc superior, en el qual s'ha esculpit quasi tot el capitell, i dos blocs inferiors, en els quals trobem la mei-

tat de les fulles d'acant de la primera corona, l'apòfisi i l'astràgal que separen el capitell de la pilastra, i la part superior d'aquesta. El capitell d'angle està també esculpit en tres blocs, amb una divisió similar.

Descripció (lám. II)

Es tracta de capitells de pilastra i, per tant, plans⁴, del tipus corinti normal; les dues corones de fulles d'acant ocupen la meitat inferior del capitell. El límit entre capitell i pilastra està marcat per una motllura convexa —astràgal— i un llistel.

La primera corona —la inferior— consta de dues fulles d'acant de cinc lòbuls articulats en quatre fulletes cadascun. La segona corona té tres fulles d'acant de les mateixes característiques, una de central i dues de laterals, que coincideixen amb els

Lám. I. — Vista de la façana Sud-Oest de l'Arc de Berà (Roda de Berà, Tarragonès). (Foto Raymond, S.A., Tarragona).

angles del capitell. Els lòbuls centrals de les fulles de la segona corona presenten un relleu més pronunciat i superen una mica l'alçada dels caulicles. Les fulles d'acant són de forma lanceolada i les zones d'ombra són triangulars i en forma de llàgrima, tot plegat força naturalistes. Les fulletes del lòbul superior de les fulles d'acant de la primera corona se sobreposen a les fulletes del lòbul inferior de les fulles d'acant de la segona corona.

Els caulicles es recolzen directament sobre la part superior de les fulles d'acant de la primera corona, de tal manera que els lòbuls de les fulles d'acant de la segona corona no es toquen. Estan lleugerament inclinats cap als costats i presenten una decoració a base de cintes curvilínies en espiral; la coronació dels caulicles

està formada per un bocellet i un llis-tell sense decorar.

Dels caulicles neixen les fulles del calze que són fulles d'acant de tres lòbuls de quatre fulletes. Les fulles exteriors del calze són més grans que les interiors, que no es toquen, ja que queden separades per la tija de la flor de l'àbac. Les zones d'ombra de les fulles del calze són en forma de llàgrima i triangulars.

De l'interior del calze neixen les hèlices i les volutes, formades per cintes lleugerament còncaues amb una incisió que marca el seu límit exterior. La diferència de mesura entre les hèlices i les volutes és força remarcable; la part superior de l'hèlice només arriba a l'alçada del centre de l'espiral de la voluta. En l'espai del *kalathos* que queda entre les hèlices

i les volutes, trobem una petita flor de quatre pètals cordiformes i botó central. Aquesta flor està envoltada per una tija que neix d'un petit calze, format per dues fulletes de costat i una petita tija que es troba sota la flor i en el punt de contacte entre l'hèlice i la voluta. De la tija que envolta la flor, entre aquesta i la voluta, naixia un segon element vegetal, avui perdut.

Molt poc podem dir de l'àbac i del llavi del *kalathos* ja que, pel fet d'ésser les parts més exposades, es troben molt deteriorats. La flor de l'àbac té una llarga tija en espiral que neix directament del lòbul superior de la fulla d'acant central de la segona corona, sense que hi hagi cap petit calze. Les hèlices no s'arriben a tocar mai i estan completament separades

Lám. II. — Capitell de la pilastra dreta del pilar Nord de la façana Sud-Oest de l'Arc de Berà. Aquest és el capitell que es troba en millor estat de conservació. (Foto Raymond, S.A., Tarragona.)

per la tija de la flor de l'àbac; aquesta flor té forma ovalada i està envoltada per una corona de fulles.

Estudi comparatiu

Els capitells romans de l'Arc de Berà corresponen, pel conjunt de les seves característiques formals, al tipus que s'ha convingut a denominar corinti normal⁵. Aquest tipus de capitells, si bé mantenen una sèrie de constants des d'època tardo-republicana fins a final del segle III, també sofreixen una evolució en els seus elements i proporcions. Passem, dones, a veure les possibilitats que ofereix l'anàlisi comparativa dels elements que els configuren.

Les fulles d'acant de la primera i segona corona ocupen la meitat de l'alçada del capitell, característica pròpia dels d'època augustiana ja que posteriorment —a final del segle I— les corones d'acant guanyaran en altura⁶. Formalment, les fulles d'acant corresponen a les de tipus grec, de lòbuls lanceolats, típiques de les manufactures republicanes⁷. Les zones d'ombra, com hem vist, són predominantment en forma de llàgrima i presenten una certa inclinació; aquesta és una característica de final del segle I a.C., moment en què les zones d'ombra circulars i triangulars —aquestes darreres també les trobem a l'Arc de Berà— se substitueixen per formes ovals que configuren les zones més accentuades de la fulla⁸.

La decoració dels caulicles és la que presenten els capitells d'època augustiana i de principi del període juliano-clauidià. En els exemplars de la segona meitat del segle I i del II, els caulicles es tracten amb soles més profunds i estan rematats per una corona de sèpals⁹. Caulicles del mateix tipus que els de l'Arc de Berà els trobem als capitells del temple d'Apol·lo de Circo¹⁰. La disposició dels caulicles, lleugerament inclinats cap als costats, és freqüent durant tot el segle I i part del II, i no és fins a l'època de l'emperador Adrià que es disposen verticalment¹¹.

Si bé les volutes i les hèlices, formades per una cinta plana lleugerament còncava, les trobem a Ostia en exemplars d'època augustiana i juliano-clauidià¹², el paral·lel tipològic-

ment més pròxim ens l'ofereixen les volutes i les hèlices d'un capitell d'època tardo-republicana, procedent del teatre romà de Tarragona¹³.

L'element fonamental per a l'estudi dels capitells que ens ocupen, és la flor de quatre pètals cordiformes i botó central que decora la zona lliure del *kalathos*, entre les volutes i les hèlices. Es tracta d'un element típic dels capitells del Segon Triumvirat que perdurà en època augustiana¹⁴, i que fou especialment freqüent a Itàlia de l'any 40 al 20 a.C.¹⁵. Aquest motiu floral fou incorporat posteriorment pels capitells d'ordre compost¹⁶.

Capitells amb un motiu vegetal, generalment una flor, decorant l'espai entre les volutes i les hèlices, els trobem a la basílica Júlia, del 40-22 a. C.¹⁷, al temple del Diví Juli, del 29 a. C.¹⁸, al temple d'Apol·lo Palatí, del 28 a.C.¹⁹, al Museu d'Aquileia —un capitell de pilastra de final del segle I a. C.²⁰— i als arcs de Rímìni —del 27 a. C.²¹—, Aosta —del 25 a. C.—²² i Susa —9-8 a.C.—²³.

Al nostre país no són molt nombrosos els capitells corintis normals d'època tardo-republicana però, quasi tots els coneguts presenten aquest element decoratiu²⁴. Un capitell conservat al Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona²⁵ presenta, entre les volutes i les hèlices, dues flors de quatre pètals i botó central unides per una tija curvilínia, estilísticament molt pròximes a la dels capitells de l'Arc de Berà. Segons M.ª A. Gutiérrez, aquest capitell, a Itàlia, correspondria al Segon Triumvirat però a la península ibèrica no pot ésser anterior a August. Els capitells de tipus corinto-itàlic de l'anomenat temple d'August de Barcelona²⁶ presenten una flor de sis pètals, que també trobem en un capitell de pilastra conservat al Museu Arqueològic de Barcelona i atribuït a aquell edifici²⁷.

Del conjunt de capitells corintis trobats a la ciutat de Tarragona, cinc tenen una roseta entre les volutes i les hèlices. Quatre d'aquests capitells procedeixen de l'àrea del teatre romà i han estat datats en època tardo-republicana²⁸, final del segle I a.C.²⁹ i

final del segle I a.C.— principi del I³⁰. Completa el conjunt un capitell de pilastra que, si bé presenta aquest element decoratiu, té unes característiques estilístiques i formals completament diferents. M. Recasens el data a final del segle III i creu que la flor entre les volutes i les hèlices és un motiu arcaïtzant³¹.

Complementen aquest grup de capitells els exemplars de Pamplona —mèdio-augustians o tardo-augustians—³², Burgos i Sòria —aquests dos de finals del segle I a. C.—³³.

La flor de l'àbac dels capitells de l'Arc de Berà es troba força deteriorada i, per aquesta raó, no es poden fer gaires paral·lelismes. És característic, però, el fet que la tija presenti una decoració en espiral i que separi completament les dues hèlices, que no es toquen. Una disposició similar presenten els capitells del grup B del temple circular —dedicat a *Hèrcules Victor*— del fòrum Boari de Roma, corresponents a una restauració de la primera meitat del segle I³⁴. Capitells sense petit calze a la base de la tija de la flor de l'àbac, com és el cas dels que estudiem, els trobem al temple de S. Àngelo de Perugia³⁵, d'època d'August.

Conclusions

De tot el que fins aquí hem exposat es desprèn que els capitells de l'Arc de Berà presenten uns bons paral·lelismes amb diversos exemplars de la segona meitat del segle I a. C. Hem vist també com l'element que ens aporta més informació de cara a atribuir una datació concreta a aquests capitells, és la presència de decoració floral en l'espai lliure del *kalathos*, entre les volutes i les hèlices. És un motiu típic dels capitells del Segon Triumvirat, però que, com hem vist, també apareix en els d'època augustiana. Aquesta cronologia es veu confirmada per les característiques generals del capitell, que ens porten sempre a produccions de final del segle I a. C.

El problema que comporta la desconnexió existent entre la majoria de

capitells hispànics i el seu context arqueològic, es reflecteix en la necessitat d'establir la seva cronologia a partir de criteris estilístics. En utilitzar aquests criteris de datació, apareix sovint el dubte de saber quin marge cronològic cal atribuir a l'arribada dels corrents artístics des d'Itàlia fins a les nostres províncies, i moltes vegades s'oblida que aquest procés també es podria produir a la inversa. Aquest és l'argument que porta a M.ª A. Gutiérrez a situar el capitell del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona en època augustiana, si bé ella mateixa manifesta que a Itàlia correspondria al Segon Triumvirat³⁶. Creiem que aquest és un argument que ens porta, molt sovint, a rebaixar cronologies de forma errònia.

Les excavacions realitzades al fòrum d'Empúries l'estiu de 1982, posaren al descobert un capitell jònic arqueològicament datat en època augustiana; curiosament, algun dels elements d'aquest capitell a Itàlia es consideren posteriors³⁷. No volem amb tot això negar l'existència d'un període de temps entre la gènesi d'una moda o estil i la seva arribada a zones allunyades de la metròpoli, sinó advertir del perill que l'ús d'aquest argument de forma indiscriminada pot comportar.

Puig i Cadafalch datà els capitells de l'Arc de Berà a principis del segle II, en base a l'existència de la inscripció de Licini Sura³⁸, i establí un paral·lelisme entre aquests i els del temple de Vic. Excavacions realitzades en els darrers anys han permès de datar el temple de Vic a final del segle I — principi del II—³⁹ i els seus capitells, que no presenten cap analogia amb els de l'Arc de Berà, a l'últim decenni del segle I.

En base a tots els arguments exposats fins ara, considerem que els capitells de l'Arc de Berà corresponen al darrer quart del segle I a.C. Pensar que són de principis del segle II, en base a les dades proporcionades per la inscripció de Licini Sura, argumentant que es tracta d'una producció arcaïtzant, ho considerem del tot desencertat; especialment si tenim en compte que a Tarragona, a principi del segle II, s'esculpien capitells

amb la mateixa tècnica que simultàniament s'utilitzava a la resta de l'imperi⁴⁰.

La datació que nosaltres atribuïm als capitells de l'Arc de Berà —darrer quart del segle I a.C.— planteja el problema de la datació del monument que, com sabem, tradicionalment s'ha situat en els primers anys del segle II, d'acord amb les restes epigràfiques. La solució d'aquest problema és força complexa i ultrapassa la finalitat d'aquest article, no obstant això, esboçarem a grans trets la nostra hipòtesi.

La construcció de l'Arc de Berà s'ha de situar cronològicament en el mateix moment que els seus capitells, donat que formen una unitat estructural. Originàriament, l'arc estava coronat per un àtic —les restes del qual es poden apreciar en gravats antics—, en el qual es trobava la inscripció explicativa del motiu pel qual fou construït. Aquest argument explicaria el fet que els hereus de Luci Licini Sura col·loquessin la inscripció al fris del monument i no a l'àtic, que hauria estat el més normal. El participi *consacratum* de la inscripció del segle II no s'ha de referir inexorablement a la construcció del monument i pot fer al·lusió, per exemple, a una restauració⁴¹.

Les característiques generals del monument havien cridat ja l'atenció d'alguns autors que el consideraven com un exemple d'arquitectura «arcaïtzant». En aquest sentit, destaquen les opinions de l'arquitecte Alfonso Jiménez que posà en dubte la cronologia donada al monument, manifestant que les seves característiques eren «típicas de una moda arquitectónica que, a partir del siglo IV a.C., tiene su punto álgido en los decenios anteriores al cambio de Era»⁴².

La construcció de l'Arc de Berà a final del segle I a.C., tenint en compte que es tracta d'un arc territorial —tal com els definí Frothingham⁴³—, s'ha de relacionar ineludiblement amb la reforma administrativa engegada per August i concretament amb la remodelació de la via Augusta. La hipòtesi que l'Arc de Berà fou erigit en ocasió de la remodelació d'aques-

ta via es veu recolzada per l'existència de diversos arcs augustians aixecats per idèntiques raons (Aosta, Susa, Rimini)⁴⁴ i, entre altres arguments, per l'existència, epigràficament documentada, d'un altre arc augustià en el punt en què la via Augusta travessava els límits entre la *Tarraconensis* i la *Baetica*⁴⁵.

NOTES

1. La nostra estada a Roma el novembre de 1983, durant la qual vàrem fer aquest estudi, fou possible gràcies a una ajuda de la C.I.R.I.T. (Comissió Interdepartamental per a la Recerca i Innovació Tecnològica). Volem agrair als Prof. F. Coarelli, C. F. Giuliani, P. Pensabene i M. Verstad el haver discutit amb nosaltres alguns aspectes d'aquest estudi i a la «Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma» la seva hospitalitat.
2. Un lloable intent en aquest sentit fou el realitzat, a final del segle passat, per Jaume RAMON VIDALES, *L'Arch de Barà, Co. Lectura Popular*, VIII, pàgs. 515-534 (Barcelona, 1894).
3. C.I.L., II, 4282.; ALFÖLDY, 1975, pàgs. 406-407.
4. En la descripció hem considerat el capitell de pilastra d'angle com la juxtaposició de dos capitells senzills.
5. PENSABENE, 1972, pàgs. 207-210; GUTIÉRREZ, 1982, pàgs. 29-35.
6. PENSABENE, 1972, pàg. 207.
7. GUTIÉRREZ, 1982, pàg. 34.
8. PENSABENE, 1972, pàg. 208.
9. *Ibid.*, 1972, pàgs. 209-217.
10. STRONG, WARD PERKINS, 1962, pàg. 16, fig. 3. 12.
11. PENSABENE, 1972, pàg. 209.
12. *Ibid.*, 1972, pàg. 209.
13. RECASENS, 1979, pàg. 56, núm. 16, lám. 14.
14. KÄHLER, 1939, pàgs. 7 i ss.
15. STRONG, WARD PERKINS, 1962, pàg. 14; GLADISS, 1972, pàg. 75.
16. WARD PERKINS, 1962, pàg. 14; GLADISS, 1972, pàg. 75.
17. *Ibid.*, 1967, pàgs. 23-28.
18. KÄHLER, 1939, làms. 2.8 i 2.9.
19. HELMEYER, 1970, pàg. 37, lám. 6.1; BAUER, 1967, fig. 62.
20. SCRINARI, 1952, pàg. 28, núm. 16.
21. DE MARIA, 1979, pàgs. 73-91.
22. *Ibid.*, 1979, pàg. 78, nota 17.
23. FERRERO, 1901; DE MARIA, 1977, pàgs. 44-52.
24. GUTIÉRREZ, 1982, pàg. 31.
25. *Ibid.*, 1982, pàg. 30, lám. II.1.
26. PUIG I CADAFALCH, FALGUERA, GODAY, 1909, pàgs. 197-203, fig. 214; GUTIÉRREZ, 1982, pàg. 28.
27. El capitell de pilastra es troba a la Sala XXIV del Museu Arqueològic de Barcelona. La construcció d'aquest temple cal situar-la en època augustea antiga. Agraïm aquesta informació al Sr. Oriol Granados. KÄHLER, 1939, pàg. 18, làms. 5.6 i 5.7.
28. RECASENS, 1979, pàg. 56, núm. 16, lám. 14.
29. *Ibid.*, 1979, pàgs. 56-57, núm. 17, lám. 15.
30. *Ibid.*, 1979, pàg. 58, núm. 20, lám. 18 i pàg. 59, núm. 21, lám. 19.
31. *Ibid.*, 1979, pàgs. 51-62, núm. 28, lám. 26.
32. GUTIÉRREZ, 1982, pàg. 31, nota 44. Agraïm a M.ª A. Gutiérrez haver-nos facilitat la datació que ella atribueix a aquest capitell.
33. GUTIÉRREZ, 1981, pàgs. 301-303, làms. I.1 i I.2.
34. RAKOB, 1969, pàgs. 275-284, fig. 4.
35. CENCIAIOLI, 1977-78, pàg. 42, núm. 1, fig. i.1.
36. GUTIÉRREZ, 1982, pàg. 30.
37. AQUILUE, MAR, NOLLA, RUIZ DE ARBULO, SANMARTÍ, 1984, pàg. 86.
38. PUIG I CADAFALCH, FALGUERA, GODAY, 1909, pàg. 210.
39. MOLAS, 1982, pàgs. 86-89.
40. RECASENS, 1979, pàg. 61, núms. 26-27, làms. 24-25.
41. Agraïm al Prof. G. Alföldy haver-nos confirmat aquesta suposició. Especialment interessant és la hipòtesi d'Isabel Rodà que atribueix a Luci Licini Sura la reforma de la Via Augusta, en l'exercici del seu càrrec de *IV Vir Viarum Curandarum*, a RODÀ, 1970, pàg. 170.
42. JIMENEZ, 1976, pàgs. 253-294, nota 167; JIMENEZ, 1977, pàgs. 31-32.
43. FROTHINGHAM, 1915. És absurd pensar, tal i com s'ha dit, que l'Arc de Berà assenyalava el límit entre dues tribus ibèriques i tampoc no podem creure que marqués el límit del *pomoerium* de la ciutat. Ens inclinem, doncs, a pensar que indicava el límit del *territorium* de la colònia.
44. DE MARIA, 1979, pàgs. 73-91.
45. C.I.L., II, 4697, 4701, 4703, 4712, 4715, 4716 i 4721; GARCÍA Y BELLIDO, 1974, pàgs. 16-17.
46. Mentre es trobava aquest article en premsa han aparegut dos treballs que considerem d'interès esmentar. En el discurs pronunciat pel Prof. Th. Hauschild, en ésser investit Doctor Honoris Causa per la Univ. de Barcelona, el 3 de desembre de 1984, s'esmenta l'existència de decoració floral entre les volutes i les hèlices dels capitells de l'Arc de Berà, calificant aquesta característica de típicament augustea (Th. HAUSCHILD, *Monumentos romanos de Tarragona a la luz de los grabados antiguos*, Univ. de Barcelona, Tarragona, 1984, pàg. 21, nota 26). Per altra banda, en l'estudi d'ARTURO DÍAZ MARTOS (*Capiteles corintios romanos de Hispania. Estudio-Catálogo*, Madrid, 1985), a l'analitzar els capitells de l'Arc de Berà es pren com a base de l'estudi un capitell corresponent a la restauració de principis del segle XIX. Malgrat que l'autor observa l'existència d'elements típics dels capitells del segle I a.C., arriba a la conclusió de que «Las piezas del Arco de Barà o son arcaizantes o debemos colocarlas cronológicamente como mucho en la primera mitad del siglo I d.C.» (pàg. 72).

BIBLIOGRAFIA

- ALFÖLDY, G. (1975), *Die Römischer inschriften von Tarraco a Madrider Forschungen*, 10, Berlin.
- AQUILUE, J., MAR, R., NOLLA, J. M.ª RUIZ DE ARBULO, J., SANMANTÍ, E. (1984), *El Fòrum romà d'Empúries*, a *Monografies Emporitanes*, VI, Barcelona.
- BAUER, H. (1967), *Das Kapitelle der Apollo Palatinus Tempel*, a *Mitt. des Deuts. Archäo. Ins. Rom. Abt.*, 76, Roma.
- CENCIAIOLI, L. (1977-78), *I Capitelli romani di Perugia*, a *Studia Classica*, I, Perugia, pàgs. 41-96.
- DE MARIA, S. (1977), *Apparato figurativo nell'arco onorario di Susa. Revisione critica del problema*, a *Rivista di Archeologia*, pàgs. 44-52; (1979), *La porta augustea di Rimini nel quadro degli archi commemorativi coevi. Dati strutturali*, a *Studi sull'arco onorario romano*, Roma, pàgs. 29-72.
- FERRERO, E. (1901), *L'Arc d'Auguste à Suse*, Torino.
- FROTHINGHAM, A. L. (1915), *The Roman Territorial Arch*, a *American Journal of Archaeology*, XIX.
- GARCÍA Y BELLIDO, A. (1974), *Arcos honoríficos romanos en Hispania*, a *Hispania Romana*, Roma, pàgs. 7-27.
- GLADISS, A.V. (1972), *Der «Arc duRhône» von Arles*, a *Mitt. des Deuts. Archäo. Ins. Rom. Abt.*, 79, Roma, pàgs. 17-87, làms. 26-52.
- GUTIÉRREZ, M.ª A., (1981), *Cinco capiteles romanos en el Museo Numantino de Soria*, a *Celtiberia*, 62.; (1982), *Sobre la sistematización del capitel corintio en la Península Ibérica*, a *B.S.A.A.*, XLVIII, Valladolid, pàgs. 25-44.
- HELMMEYER, W.D. (1970), *Korintische Normalkapitelle. Studien zur geschichte der Römischen Architekturdecoration*, a *Mitt. des Deuts. Archäo. Ins. Rom. Abt.*, Supl. 16, Roma.
- JIMÉNEZ, A. (1976), *De Vitruvio a Vignola: Autoridad de la tradición*, a *Habis*, 6, pàgs. 253-294; (1977), *Impresiones de un viaje a la Tarraconense*, a *Bellas Artes*, 58, Madrid, pàgs. 29-34.
- KÄHLER, H. (1939), *Die Römischen Kapitelle des Rheingebietes*, a *Romisch-Germanische Forschungen*, 13, Berlin.
- MOLAS, D. (1982), *Els ausentats i la ciutat d'Ausa*, Vic.
- PENSABENE, P. (1972), *I Capitelli*, a *Scavi di Ostia*, VII, Roma.
- PUIG i CADAFALCH, FALGUERA, A, i GODAY, J. (1909), *L'arquitectura romànica a Catalunya*, V.I. Barcelona.
- RAKOB, F. (1969), *Zum rundtempel auf dem Forum Boarium in Rom*, a *Arcäologischer Anzeiger*, 84, pàgs. 275-284.
- RECASENS, M. (1979), *Los capiteles romanos del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona*, a *Butlletí Arqueològic*, època V., núm. I, Tarragona, pàgs. 43-143.
- RODA, I. (1970), *Lucius Licinius Secundus, liberto de Lucius Licinius Sura*, a *Pyrenae*, 6, Barcelona pàgs. 167-183.
- SCRINARI, V. (1952), *I capitelli rimani di Aquileia*, Padova.
- STRONG, D.D., WARD PERKINS, J.B. (1962), *The temple of Castor in the Forum Romanum*, a *P.B.S.R.*, XXX, Roma, pàgs. 1-30.
- WARD PERKINS, J.B. (1967), *An Early Augustean Capitel in the Froum Romanum*, a *P.B.S.R.*, XXXV, Roma, pàgs. 23-28.